

מידת הענווה של יהושע

הרב איתמר אלדר

פרק א' של ספר יהושע, שהוא גם פרקם הראשון של ספרי נביאים, מהווה חולית מעבר מהנהגתו של משה רבינו להנהגת יהושע בן נון. ההיסטוריה המקראית גדושה בחילופי גברי, גם לפני משה ויהושע - האבות יורשים איש את אביו, וגם אחריהם - שופט מתחלף בשופט, מלך במלך ונביא בנביא. אולם נדמה שהחלפה הדרמטית ביותר בהיסטוריה, הינה החלפה של משה ביהושע, החלפה המסומלת בתנ"ך, גם כמעבר מתורה לנביאים.

מתוך כך, אין פרק בתנ"ך הראוי יותר מפרק זה, להבחר כהפטרה לפרשת 'וזאת הברכה' (ולשמחת תורה).

נראה שהמורכבות במעבר ממשה ליהושע, הינה הקצב הפועם של פרק זה.

ראשית, הדבר בא לידי ביטוי בהפתעה הנכונה לנו ביחס לשכיחות הופעת שמו של משה לעומת יהושע.¹ מה שקצת מאפיל על חגיגות ייסוד מנהיגותו של יהושע.

שנית, הדבר בא לידי ביטוי בתואר המוצמד למשה בפרק זה: עבד ד'.² תואר, המוזכר ביחס למשה, פעמיים בלבד בכל התורה כולה. פעם אחת, כמו כאן בתיאור פטירתו בפרק הקודם לפרקנו - הוא הפרק האחרון בתורה, והשנייה, במסגרת דברי הקב"ה לאהרן ולמרים, בבואו ליחד את נבואת משה על פני נבואת כל הנביאים: לא כן עבדי משה בכל ביתי נאמן הוא (במדבר יב, ז). עבד ד', בהקשר לנבואה, בא ליחד את נבואת משה על פני כל הנביאים, ובכללם יהושע.³ אם כן, תופעה זו, שוב מבקשת להעצים את הפער שבין יהושע לבין משה. הדברים מתעצמים נוכח התואר היחיד שכן ניתן ליהושע בפרק זה: אל מול 'משה עבד ד', נאמר על יהושע - יהושע בן נון משרת משה'. אם כן, נוכחותו הסמויה של המנהיג האולטימטיבי, נותן התורה והמוליד את עם בני ישראל, בפרק זה, מאפילה על מנהיגותו הצעירה של מי שהיה משרתו של משה. ועל רקע מתח זה, צריך לקרוא את הפרק כולו.

ראשיתו בציווי ד' ליהושע: קום עבר את הירדן הנה (א'), שאליו מתלווה נאום שנועד לחזק ולבצר את בטחונו של יהושע - נאום, שהפזמון החוזר בו הוא: חזק ואמץ.⁴

ביטוי זה, עד עתה נאמר רק ביחס ליהושע בן נון:

פעם הראשונה בדברי משה ליהושע: ויקרא משה ליהושע ויאמר אליו לעיני כל ישראל חזק ואמץ
כי אתה תבוא את העם הזה אל הארץ אשר נשבע ד' לאבתם לתת להם ואתה תנחילנה אותם
(דברים לא, ז)

¹ בפרק זה שהוא פרקו הראשון של יהושע ותחילת התנהלותו כמנהיג, מוזכר יהושע ארבע פעמים בלבד, בעוד שמשה מוזכר אחד עשר פעמים (!).

² בתחילת הפרק: 'ויהי אחר מות משה עבד ד'', ועוד ארבע פעמים נוספות במהלכו.

³ הבחנה זו, היא המהווה את הסיבה המרכזית לקרוא לספרו של משה רבינו - תורה, בעוד שספריהם של שאר הנביאים מכונים 'נבואה'.

⁴ החזרה על צו זה מספר פעמים בפרק, היא לכשעצמה מלמדת על הססנותו של יהושע ועל הצורך לשכנעו.

בפעם השנייה בדברי ד' ליהושע: וַיֵּצֵא אֶת יְהוֹשֻׁעַ בֶּן נוּן וַיֹּאמֶר חֲזֹק וְאַמֶּץ כִּי אַתָּה תְּבַנֶּה אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר נִשְׁבַּעְתִּי לָהֶם וְאַנְכִי אֶהְיֶה עִמָּךְ (דברים לא, כג)
ובפעם השלישית בתחילת פרקנו: חֲזֹק וְאַמֶּץ כִּי אַתָּה תִּנְחַל אֶת הָעָם הַזֶּה אֶת הָאָרֶץ אֲשֶׁר נִשְׁבַּעְתִּי לְאַבְרָם לְתֵת לָהֶם (יהושע א, ו)

לא קשה להבחין, שאל הביטוי המחזק 'חזק ואמץ' בשלשת המקרים הנ"ל נצמד הביטוי 'כי אתה'. הדגשה זו מתבקשת על רקע חשש סמוי שמן הסתם מלווה את יהושע: האמנם אוכל להשלים את משימתו של משה? האמנם ימשיך הקב"ה בהשגחתו עלי כשם שהשגיח על משה? האמנם ראוי אני להנהיג את עם ישראל אל הארץ המובטחת כשם שמשה היה ראוי? ועל רקע ספקות אלו - נאמר ליהושע: חזק ואמץ - כי אתה!⁵

לאחר החיזוק הראשון בפרקנו: 'חזק ואמץ כי אתה', באים שני חיזוקים נוספים: הראשון בא להגדיר את התנאי להשגחה האלוקית על יהושע: רק חֲזֹק וְאַמֶּץ מֵאֲד לְשֹׁמֵר לַעֲשׂוֹת כְּכֹל הַתּוֹרָה אֲשֶׁר צִוָּה מֹשֶׁה עֲבָדִי אֶל תְּסוּר מִמֶּנּוּ יָמִינוּ וּשְׂמַאוּל לְמַעַן תִּשְׁפִּיל בְּכֹל אֲשֶׁר תִּלְדָּה (ז). ושוב, בזיקה למשה - התורה הזו שאתה נדרש לשמור בכדי לזכות בהשגחתו, היא התורה שצווה משה עבדי.

השני, הוא מעין סיכום, והוא מחזק את יהושע לא לפחד: כִּי עִמָּךְ ד' אֱלֹהֶיךָ בְּכֹל אֲשֶׁר תִּלְדָּה (ט).⁶ את התלות שבין שמירת דברי התורה לבין ההשגחה על יהושע, יוצר הכתוב גם באופן ספרותי על ידי חתימה זהה בשני המקרים: 'למען תשכיל בכל אשר תלד' אל מול 'כי עמד ד' אלקיך בכל אשר תלד'.

דרך נוספת להתמודדות עם המתח של חילופי המנהיגות באה לידי ביטוי בחזרה משמעותית על ההבטחות שכבר נאמרו למשה:

ליהושע נאמר: לֹא יִתְיַצַּב אִישׁ לְפָנֶיךָ כֹּל יָמֵי חַיֶּיךָ (ה)

למשה נאמר: לֹא יִתְיַצַּב אִישׁ בְּפָנֶיךָ עַד הַשְּׂמֹדֶךָ אַתֶּם (דברים ז, כד)

ליהושע נאמר: אֶל תַּעֲרֹץ וְאַל תַּחַת כִּי עִמָּךְ יְהוָה אֱלֹהֶיךָ בְּכֹל אֲשֶׁר תִּלְדָּה (ח)

למשה נאמר: לֹא תַעֲרֹץ מִפְּנֵיהֶם כִּי יְהוָה אֱלֹהֶיךָ בְּקִרְבֶּךָ אֶל גְּדוֹל וְנוֹרָא (דברים ז, כא)

הדברים לא באו בכדי לרענן את הזכרון, כי אם בכדי לאשר את ההבטחות מחדש גם אחרי פטירתו של משה: כל מה שהבטחתי למשה, שריר וקיים גם כעת!

נראה שעל רקע מתח זה צריך לקרוא גם את הדיאלוג שבין יהושע לשנים וחצי השבטים.

⁵ מרתק לגלות שהפעם היחידה הנוספת בתנ"ך שבה נאמר 'חזק ואמץ' (פעמיים) היא בצוואתו של דוד לשלמה לבנות את בית המקדש (דברי הימים א': כב, ג; כח, כ).

גם שם, כמו אצלנו מדובר במנהיג גדול שעשה את כל הדרך עד להשגת המשימה והכשיר את הקרקע לביצועה - בניין בית המקדש.

גם שם מבקש המנהיג להשלים את המשימה בעצמו ונענה בשלילה.

וככל הנראה גם שם, רוחש מתחת לפני השטח חשש וספק לגבי יכולתו של היורש להשלים את מה שקודמו התחיל, ועל כן גם שם יש צורך בדברי חיזוק.

השוואה נוספת בין שני המקרים מתגלה בדברי החיזוק הנאמרים למנהיג הנכנס:

אצל דוד ושלמה: ...וְחִזְקֵת וְהִיִּית לְאִישׁ: וְשִׁמְרַת אֶת מִשְׁמֶרֶת יְדוֹד אֱלֹהֶיךָ לְלַכֵּת בְּדַרְכָּיו לְשֹׁמֵר חֻקֵּי מִצְוֹתָיו וּמִשְׁפָּטָיו וְעֲדוּתָיו כְּכַתּוּב בַּתּוֹרָה מֹשֶׁה לְמַעַן תִּשְׁפִּיל אֶת כָּל אֲשֶׁר תַּעֲשֶׂה וְאֵת כָּל אֲשֶׁר תִּפְנֶה שָׁם (מלכ"א ב, ב-ג)

אצל משה ויהושע: רק חֲזֹק וְאַמֶּץ מֵאֲד לְשֹׁמֵר לַעֲשׂוֹת כְּכֹל הַתּוֹרָה אֲשֶׁר צִוָּה מֹשֶׁה עֲבָדִי אֶל תְּסוּר מִמֶּנּוּ יָמִינוּ וּשְׂמַאוּל לְמַעַן תִּשְׁפִּיל בְּכֹל אֲשֶׁר תִּלְדָּה (יהושע א, ז).

⁶ גם ההבטחה ליהושע שד' יהיה עמו, נאמרת לו בפרק זה פעמיים.

ראשית, שוב ניכרת הדומיננטיות של משה בדברי המתדיינים: 'אשר צוה אתכם משה'; 'בארץ אשר נתן לכם משה בעבר הירדן'; ושוב 'אשר נתן לכם משה'; 'ככל אשר שמענו אל משה כן נשמע אליך'; 'רק יהיה ד' אלקיך עמך כאשר היה עם משה'.

שנית, לאחר ששנים וחצי השבטים מניחים את דעתו של יהושע באומרם: 'כל אֲשֶׁר צִוִּיתָנוּ נַעֲשֶׂה וְאֵל כָּל אֲשֶׁר תִּשְׁלַחְנוּ נִלְדָּ' (טז), הם מוסיפים שני משפטים שלכאורה אינם מן העניין: 'כָּל אֲשֶׁר שָׁמַעְנוּ אֶל מֹשֶׁה כִּן נִשְׁמַע אֶלֶיךָ רַק יְהִי ד' אֱלֹהֶיךָ עִמָּךְ כְּאֲשֶׁר הָיָה עִם מֹשֶׁה: כָּל אִישׁ אֲשֶׁר יִמְרָה אֶת פִּיךָ וְלֹא יִשְׁמַע אֶת דְּבָרֶיךָ לְכָל אֲשֶׁר תִּצְוֶנוּ יוּמָת רַק חֹזֵק וְאֶמֶץ' (יז-יח).

ניחא, ההתחייבות לשמוע אל יהושע ככל אשר שמעו למשה, שיכולה להיות מובנת על רקע הקריאה של יהושע אליהם לקיים את מה שהבטיחו למשה. ניחא, ההצהרה המאיימת להרוג כל מי שלא ישמע לדבריו של יהושע, שגם היא יכולה להיות מובנת על אותו הרקע, אולם **מה מקומם של דברי החיזוק 'רק חזק ואמץ', החותמים גם את דברי שנים וחצי השבטים וגם את הפרק כולו?**

יתכן ששנים וחצי השבטים חשו שתחת הפנייה העניינית של יהושע אליהם לקיים את הבטחתם, מונח החשש ואולי חוסר הבטחון, המלווה את כניסתו של יהושע לנעלי משה. על רקע זה מוצאים לנכון שנים וחצי השבטים לא רק להרגיע את יהושע בדבר קיום ההבטחה, אלא גם בדבר קבלת סמכותו המוחלטת כפי שהייתה למשה.⁷

רבי חנינא, דורש את פסוק הציווי על מינויו של יהושע: וְנִתְּתָה מִהוֹדֶךָ עָלָיו לְמַעַן יִשְׁמְעוּ כָּל עַדְתְּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל (במדבר כז, כ), כמתאר את התמעטות ההוד במעבר ממשה ליהושע: אמר רבי חנינא מלמד שכל אחד ואחד נכוח מחופתו של חבירו אוי לה לאותה בושה אוי לה לאותה כלימה כיוצא בדבר אתה אומר ונתתה מהודך עליו ולא כל הודך זקנים שבאותו הדור אמרו פני משה כפני חמה פני יהושע כפני לבנה אוי לה לאותה בושה אוי לה לאותה כלימה (בבא בתרא עה ע"א)

יהושע מתהלך במחנה, ושומע מאחורי גבו את הקולות המרננים: 'אין מה להשוות, הוא לא מתקרב בכלל למשה, פני משה כפני חמה ופני יהושע כפני לבנה'. ויהושע, כך על פי רבי חנינא, שומע ומתמלא בושה וכלימה, חש נכוה מהאש הגדולה של רבו ומורו, עבד ד', משה רבינו. אולם, נראה כי בקבלה ובחסידות בקשו לתאר את תחושתו של יהושע באופן שונה, מתוך מתן אנטרפטיצה אחרת לדברי המרננים: פני משה כפני חמה ופני יהושע כפני לבנה. הלבנה, כל אורה בא לה מן החמה. אין לה מעצמה כלום, אולם זה גם סודה, ביכולתה בשל כך להכיל ולשקף את האור הגדול של החמה. יהושע למד ממורו ורבו, שהיה העניו מכל אדם, את מידת הענווה. הוא איננו נאבק באתוס האחד ויחיד שלעולם לא ניתן לחקותו - משה רבינו. יהושע מבקש לינוק מאתוס זה.

⁷ ראוי לשים לב ששני משפטים אלה בנויים באופן דומה:

כָּל אֲשֶׁר שָׁמַעְנוּ אֶל מֹשֶׁה כִּן נִשְׁמַע אֶלֶיךָ רַק יְהִי ד' אֱלֹהֶיךָ עִמָּךְ כְּאֲשֶׁר הָיָה עִם מֹשֶׁה:

כָּל אִישׁ אֲשֶׁר יִמְרָה אֶת פִּיךָ וְלֹא יִשְׁמַע אֶת דְּבָרֶיךָ לְכָל אֲשֶׁר תִּצְוֶנוּ יוּמָת רַק חֹזֵק וְאֶמֶץ:

שניהם נפתחים במחויבות המוחלטת לסור למשמעתו של יהושע, אולם בסיפא של כל אחד מהם נמצאת תוספת הנפתחת במילה 'רק', שאולי ניתן לקרוא אותה כמסייגת ומעמידה תנאי למחויבות זו, או שמא כתפילה המתווספת על מחויבות זו.

בפסוק הראשון, התפילה, התקווה או העמדת התנאי, שד' ילווה את יהושע כאשר היה משה. ובפסוק השני, הפנייה ליהושע שעליו להתחזק ולהפנים את היותו המנהיג - מחליפו של משה.

אולי צריך לומר כקומה שנייה של פרק זה, שדווקא המתח, החשש וחוסר הבטחון, שחש יהושע, הם אלו שמעצבים את דפוס הלבנה והחמה, המאפשר ליהושע להבין שאיננו צריך להלחם במורשתו של משה כי אם לינוק ממנה ולהיות מי שזכה להאיר ולשקף את אור החמה גם ברגעי חשיכה ולילה.

התחושה המלווה אותנו בסיימנו את התורה, בפרשת וזאת הברכה או בשמחת תורה, מצד אחד מרנינת לב על עוד סבב שזכינו להיות חלק ממנו, אולם מאידך, מותו של משה, מותיר אותנו גם עם תחושה של חלל. של תקופה שלעולם לא תחזור. של קרבת אלוקים שעם ישראל זכה לה בזכותו של משה, שלא תשוב. על רקע זה, מפטירים אנו בפרק א' של ספר יהושע המלמדנו, שאמנם משה זכה להקרא עבד ד', ובהיותו כזה, הרי הוא, מצד אחד של המתרס והנביאים כולם מן העבר השני, אולם התבטלותו של יהושע כלפי משה, והיותו לבנה עבורו, מזכה אותו בסוף ימיו, להיות היחיד בתנ"ך כולו, להצטרף אל מעמדו של משה - עבד ד': וַיְהִי אַחֲרֵי הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה וַיָּמָת יְהוֹשֻׁעַ בֶּן נוֹן עֶבֶד ד' בֶּן מֵאָה וָעֶשְׂרִי שָׁנִים (יהושע כד, כט).